

p. Klynski

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny 21-34-34

Telex: 816-436

BS/285/110/90

NASTROJE SPOŁECZNE WE WRZEŚNIU 1990 r.

Komunikat z badań

Warszawa, wrzesień 1990 rok

Wrześniowy sondaż przeglądowny CBOS¹ wskazuje na pewną poprawę nastrojów społecznych w porównaniu z lipcem. Zważywszy, że wówczas odnotowano wyraźne ich pogorszenie i poważny spadek aprobaty kierunku rozwoju sytuacji w naszym kraju, wyniki obecnych badań zdają się świadczyć o zażegnaniu (przynajmniej chwilowym), rysującej się w ostatnich miesiącach, możliwości wystąpienia ostrego napięcia społeczno-politycznego.

Polityka   Nastąpiła niewielka poprawa ocen aktualnej sytuacji politycznej w porównaniu ze wskazaniami sprzed dwóch miesięcy, wyrażająca się przede wszystkim w spadku odsetka wskazań negatywnych i wzroście - neutralnych (tab. 1). Oceny te są jednak nieco gorsze niż w czerwcu br. i znacznie gorsze niż w maju (tab. 2). Podobnie wyglądają rokowania ankietowanych dotyczące kierunku rozwoju sytuacji politycznej w najbliższych miesiącach. Wprawdzie w porównaniu z lipcem nastąpił nieznaczny wzrost optymizmu (tab. 3), nie wyrównał on jednak strat, jakie odnotowano w poprzednich miesiącach (tab. 4). Aprobata poczynań rządu utrzymuje się mniej więcej na poziomie z lipca (tab. 5).

Tak więc, sytuację polityczną kraju ocenia się aktualnie nieco lepiej niż dwa miesiące temu, ale znacznie gorzej niż przed podziałami w łonie "Solidarności". Oczywiście przez cały czas utrzymuje się przewaga ocen pozytywnych (28,8% ankietowanych określa sytuację polityczną jako dobrą) nad negatywnymi (19,6% - jako złą). Na uwagę zasługuje dodatkowo fakt, że właśnie we wrześniu po raz pierwszy od listopada ubiegłego roku, tzn. od pierwszego pomiaru przeprowadzonego po ukonstytuowaniu się gabinetu T.Mazowieckiego, nie odnotowano pogorszenia ocen sytuacji politycznej i rządu.

---

¹ "Aktualne problemy i wydarzenia" (8): badanie ankietowe zrealizowane w dniach 11-17 września 1990 r. na ogólnopolskiej próbie losowej reprezentatywnej dla ogółu dorosłych mieszkańców kraju (N=1459).

Gospodarka Sytuację gospodarczą Polski ocenia się (tabele 6-10) we wrześniu nie tylko znacznie lepiej niż w lipcu (tab. 6), ale także korzystniej niż w poprzednich miesiącach (tab. 7), co więcej w okresie sprawowania władzy przez obecną ekipę podobne wyniki odnotowano tylko raz - w kwietniu bieżącego roku. Również ocena perspektyw gospodarczych na najbliższe kilka miesięcy kształtuje się nieco pomyślniej niż w poprzednim sondażu (tab. 8), choć optymizm w tej dziedzinie jest mniejszy niż w pierwszych miesiącach realizacji rządowego programu stabilizacji gospodarczej (tab. 9). Jeśli chodzi o ocenę samego programu, to w porównaniu z lipcem wzrosła liczba popierających go, a zmalała jego przeciwników (tab. 10). W efekcie poziom aprobaty "netto" (różnica między odsetkiem popierających a odsetkiem odmawiających poparcia) programu Balcerowicza, który przed dwoma miesiącami niebezpiecznie zbliżył się do zera (wynosił 1,8%) przekroczył znów granicę 10% (wynosi 13,9%).

Na podstawie tych wyników można sądzić, że okres załamania nastrojów społecznych mija, choć cały czas sytuację gospodarczą kraju określa się znacznie częściej jako złą (53,5% wskazań) niż jako dobrą (14,1%).

Warunki życia Opinie uczestników sondażu o warunkach (tabele 11-15) materialnych społeczeństwa są podobnie jak w poprzednich miesiącach zdecydowanie niekorzystne (pozytywnie ocenia je zaledwie 6,1% badanych, negatywnie zaś - 69%). Niemniej jednak odnotowano pewną poprawę nastrojów w porównaniu z wcześniejszymi badaniami (tab. 11). Wskazania są nieco lepsze od czerwcowych i bardzo zbliżone do wyników z maja (tab. 12). Podobnie przyszłość rysuje się w nieco jaśniejszych barwach (tab. 13); wyniki osiągnęły mniej więcej poziom maja br. (tab. 14). Niemal tyle samo respondentów sądzi, że ludzie z ich otoczenia wierzą w sensowność wyrzeczeń ponoszonych w imię lepszej przyszłości (44,6%), co i uznaje to stwierdzenie za bezpodstawne (44,9%). Wskazania

te są bardzo podobne (choć nieco lepsze) do majowych i znacznie korzystniejsze od wyników z lipca (tab. 15).

Ogólnie ocena warunków materialnych, choć wciąż niekorzystna, w porównaniu z minionymi miesiącami roku - je pomyślniej.

Napięcia społeczne Pomimo przytłaczającej przewagi respondentów odczuwających niepokój i napięcie w życiu społecznym (79,5%, z tego 13,8% mówi o dużym niepokoju) nad dostrzegającymi w nim spokój i odprężenie (15,3%, w tym tylko 1,3% - całkowicie), to odsetek tych pierwszych od lipca zmalał (tab. 16 i 17). Na tle wyników z innych miesięcy mało optymistycznie nastrajają przewidywania ankietowanych dotyczące dynamiki napięć społecznych w ciągu najbliższych miesięcy - odnotowano tu wprawdzie nieznaczny spadek liczby przekonanych o ich nasileniu, zmniejszyła się jednak też liczba twierdzących, że zmaleją; wzrosła zaś tych, którzy nie spodziewają się zmian w tym względzie (tab. 18 i 19). W dodatku wzrost napięć społecznych przewiduje niemal połowa badanych (43,7%), natomiast spadek zaledwie 6,5%.

Ocena kierunku zmian We wrześniu nadal więcej respondentów uważa, że w ciągu ostatnich miesięcy sytuacja w Polsce uległa pogorszeniu (37,7%) niż poprawie (27,3%), a zdaniem 26,8% sytuacja nie zmieniła się (tab. 20). Znacznie większa różnica zdań wystąpiła w ocenie sytuacji własnej rodziny. O jej polepszeniu mówiło zaledwie 9,4% ankietowanych, o pogorszeniu - 45,9%, a o braku zmian 42,6% (tab. 21). W obu tych przypadkach, pomimo niezbyt korzystnych ocen, można jednak dostrzec ich wyraźną poprawę w porównaniu ze wskazaniami z czerwca i lipca. Zatem odczucia respondentów powróciły do stanu odnotowanego w maju.

Niejako wypadkową dotychczas relacjonowanych danych jest opinia badanych o ogólnym kierunku rozwoju sytuacji w naszym kraju (tab. 22). Zdaniem 43,1% idzie ona w dobrym kierunku, według 29,6% w złym.

Czynnikiem zdecydowanie różnicującym ocenę rozwoju sytuacji jest poziom wykształcenia, przy czym wraz z jego wzrostem rośnie odsetek akceptujących to, co ma miejsce w naszym kraju (w grupie respondentów z wyższym wykształceniem stanowią oni 54,5%, podczas gdy wśród ankietowanych z wykształceniem podstawowym - 35,2%). Jeśli chodzi o grupy społeczno-zawodowe najbardziej zadowoleni są prywatni przedsiębiorcy (akceptuje kierunek rozwoju 64,3%, nie akceptuje - 23,2%), inteligencja i kadry kierownicze (odpowiednio: 54,5 i 17,9%), najmniej zaś rolnicy (26 wobec 46,2%). Duża różnica poglądów występuje także między mieszkańcami miast (47,5 i 25,8%) a ludnością wiejską (36,5 i 35,6%). Akceptacja kierunku rozwoju sytuacji rośnie też wraz ze wzrostem zamożności, maleje natomiast w miarę zwiększania się gospodarstwa domowego respondenta (tab. 23).

W wyniku porównania odsetków oceniających kierunek rozwoju sytuacji w kraju jako dobry i jako zły otrzymujemy liczbę 13,5% - można ją nazwać poziomem akceptacji "netto" ogólnej sytuacji w kraju. Wskaźnik ten jest wyższy niż w lipcu i nieco niższy niż w czerwcu bieżącego roku. Znamienne jest jednak to, że po raz pierwszy jest on wyższy od uzyskanego podczas poprzedniego pomiaru.

Tabela 1. Różnica w ocenach sytuacji politycznej kraju (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Bardzo dobra	1,2	1,2	0
Dobra	11,2	12,2	+ 1,0
Raczej dobra	15,9	15,4	- 0,5
Ani dobra, ani zła	30,5	37,6	+ 7,6
Raczej zła	15,9	12,7	- 3,2
Zła	6,3	5,3	- 1,0
Bardzo zła	2,4	1,6	- 0,8
Brak zdania	16,5	14,1	- 2,4

Tabela 2. Ocena sytuacji politycznej kraju.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Dobra	61,5	49,7	46,3	53,6	46,9	42,0	35,4	28,3	28,8
Średnia	23,8	27,9	29,6	25,8	24,7	28,2	31,7	30,5	37,6
Zła	9,1	13,5	15,4	10,3	11,0	14,1	18,3	24,6	19,6
Brak zdania	5,5	9,0	8,7	10,3	17,5	15,7	14,6	16,5	14,1

Tabela 3. Różnica w przewidywaniach dotyczących kierunku zmian sytuacji politycznej (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Zdecydowanie się poprawi	6,3	8,0	+ 1,7
Raczej się poprawi	42,4	41,9	- 0,5
Pozostanie bez zmian	14,7	16,4	+ 1,7
Raczej się pogorszy	11,8	8,9	- 2,9
Zdecydowanie się pogorszy	1,9	1,4	- 0,5
Brak zdania	22,8	23,4	+ 0,6

Tabela 4. Przewidywany kierunek zmian sytuacji politycznej.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Poprawa	68,0	49,2	53,8	55,9	62,9	49,9	50,7	48,7	49,9
Bez zmian	14,6	20,4	19,6	15,3	20,6	17,9	15,0	14,7	16,4
Pogorszenie	3,9	8,4	8,7	7,5	8,1	8,4	11,5	13,7	10,3
Brak zdania	13,5	20,9	17,8	21,3	8,4	23,8	22,8	22,8	23,4

Tabela 5. Ocena działalności rządu.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Aprobata	87,4	75,0	73,9	67,4	64,0	62,4	60,6	55,9	57,8
Dezaprobatą	4,5	11,9	14,2	17,4	19,1	19,5	22,3	27,9	28,7
Brak zdania	8,0	13,0	11,7	14,2	16,7	18,0	16,9	15,9	13,2
Apr."netto"	82,9	63,1	59,7	49,9	44,9	42,9	38,3	28,0	29,1

Tabela 6. Różnica w ocenach sytuacji gospodarczej kraju (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Bardzo dobra	0,2	0,2	0
Dobra	2,8	3,8	+ 1,0
Raczej dobra	6,4	10,1	+ 3,7
Ani dobra, ani zła	23,6	26,7	+ 3,1
Raczej zła	34,2	28,9	- 5,3
Zła	20,2	18,4	- 1,8
Bardzo zła	7,4	6,2	- 1,2
Brak zdania	5,2	5,6	+ 0,4

Tabela 7. Ocena sytuacji gospodarczej kraju.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Dobra	3,8	2,2	5,5	13,8	15,9	12,4	13,6	9,4	14,1
Średnia	9,6	9,8	15,9	25,4	25,6	24,8	23,6	23,6	26,7
Zła	85,1	85,9	76,3	56,3	52,9	57,9	57,0	61,8	53,5
Brak zdania	1,4	2,0	2,4	4,5	5,6	4,9	5,8	5,2	5,6

Tabela 8. Różnica w przewidywaniach dotyczących kierunku zmian sytuacji gospodarczej (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Zdecydowanie się poprawi	5,0	5,8	+ 0,8
Raczej się poprawi	41,7	41,3	- 0,4
Pozostanie bez zmian	16,2	18,0	+ 1,8
Raczej się pogorszy	16,1	16,2	+ 0,1
Zdecydowanie się pogorszy	2,9	2,9	0
Brak zdania	18,2	15,8	- 2,4

Tabela 9. Przewidywany kierunek zmian sytuacji gospodarczej.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Poprawa	58,0	52,3	56,1	54,4	61,0	48,1	51,4	46,7	47,1
Bez zmian	16,3	13,5	16,8	13,4	16,6	16,6	13,7	16,2	18,0
Pogorszenie	12,8	19,6	14,1	17,4	17,3	17,7	19,4	19,0	19,1
Brak zdania	12,9	14,6	12,9	14,8	5,1	17,6	15,4	18,2	15,8

Tabela 10. Stosunek do planu Balcerowicza.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Poparcie	30,8	41,5	38,6	31,6	34,5	32,7	37,1	26,1	34,8
Brak poparcia	3,1	8,5	12,9	20,2	19,1	23,9	22,5	24,3	20,9
Brak znajomości	48,8	9,5	34,0	37,0	33,2	29,4	29,6	35,1	32,8
Brak zdania	17,2	40,2	14,6	11,1	13,2	13,5	10,7	14,4	11,4
Poparcie "netto"	27,7	33,0	25,7	11,4	15,4	8,8	14,6	1,8	13,9

Tabela 11. Różnica w ocenach materialnych warunków życia
(wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Bardzo dobra	0,1	0,1	0
Dobra	1,0	1,5	+ 0,5
Raczej dobra	3,4	4,5	+ 1,1
Ani dobra, ani zła	17,9	21,7	+ 3,8
Raczej zła	32,3	33,4	+ 1,1
Zła	27,3	25,3	- 2,0
Bardzo zła	14,3	10,3	- 4,0
Brak zdania	3,6	3,4	- 0,2

Tabela 12. Ocena materialnych warunków życia.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Dobre	4,9	3,6	4,1	6,5	7,9	6,1	6,2	4,5	6,1
Średnie	16,2	15,9	16,8	20,3	21,1	19,9	18,7	17,9	21,7
Złe	74,9	76,9	76,5	68,6	65,0	68,8	70,3	73,9	69,0
Brak zdania	3,9	3,6	2,5	4,6	5,9	5,2	4,6	3,6	3,4

Tabela 13. Różnica w przewidywaniach dotyczących kierunku zmian materialnych warunków życia (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Zdecydowanie się poprawią	3,0	3,3	+ 0,3
Raczej się poprawią	34,8	34,2	- 0,6
Pozostaną bez zmian	14,5	17,2	+ 2,7
Raczej się pogorszą	22,9	22,9	0
Zdecydowanie się pogorszą	8,4	6,6	- 1,8
Brak zdania	16,3	15,8	- 0,5

Tabela 14. Przewidywany kierunek zmian materialnych warunków życia.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Poprawa	38,9	39,6	42,4	42,6	50,5	38,2	40,1	37,8	37,5
Bez zmian	17,0	12,9	14,8	15,3	19,1	16,6	15,9	14,5	17,2
Pogorszenie	28,1	34,9	30,0	27,9	25,2	28,4	30,5	31,3	29,5
Brak zdania	16,0	12,6	12,7	14,1	5,2	16,9	13,5	16,3	15,8

Tabela 15. Postawy ludzi z otoczenia respondenta.

	III'90	V'90	VII'90	IX'90
- uważają, że jest ciężko, ale trzeba ponieść ciężary po to, aby w przyszłości było lepiej	52,6	44,8	38,9	44,6
- uważają, że jest ciężko ale nie bardzo wierzą, że obecne wyrzeczenia przyniosą poprawę	38,5	46,7	52,9	44,9
Inna odpowiedź	2,6	1,8	1,9	2,1
Brak zdania	6,3	6,7	5,7	8,4

Tabela 16. Różnica w opiniach o stanie napięć społecznych w kraju (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Całkowity spokój i odprężenie	0,3	1,3	+ 1,0
Raczej spokój i odprężenie	8,2	14,0	+ 5,8
Pewne napięcie i niepokój	68,9	65,7	- 3,2
Duże napięcie i niepokój	19,6	13,8	- 5,8
Brak zdania	3,0	5,1	+ 2,1

Tabela 17. Opinie o stanie napięć społecznych w kraju.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Spokój	23,7	7,2	11,6	16,2	19,4	12,3	13,7	8,5	15,3
Napięcie	55,7	83,6	77,0	78,7	73,6	81,8	81,4	88,5	79,5
Brak zdania	20,4	9,0	11,1	5,1	6,9	6,0	4,8	3,0	5,1

Tabela 18. Różnica w przewidywaniach dotyczących dynamiki napięć społecznych w najbliższym czasie (wrzesień - lipiec '90).

	VII'90	IX'90	Różnica (IX-VII)
Zmniejszą	10,4	6,5	- 3,9
Pozostaną bez zmian	30,0	34,4	+ 4,4
Wzrosną, nasilą się	43,6	43,7	+ 0,1
Brak zdania	15,7	15,2	- 0,5

Tabela 19. Przewidywana dynamika napięć społecznych w najbliższym czasie.

	XI'89	I'90	II'90	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Zmniejszą	25,8	9,2	11,2	10,4	13,6	7,7	7,1	10,4	6,5
Bez zmian	29,3	21,1	36,1	38,3	33,5	22,5	29,0	30,0	34,4
Wzrosną	13,4	40,3	32,0	32,3	30,4	50,2	48,9	43,6	43,7
Brak zdania	31,5	29,2	20,5	18,8	22,5	19,5	14,8	15,7	15,2

Tabela 20. Ewolucja sytuacji w kraju w ciągu ostatnich kilku miesięcy.

	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Poprawiła się	34,5	35,1	28,9	28,3	20,5	27,3
Pogorszyła się	34,5	35,4	39,1	42,6	49,3	37,7
Nie zmieniła się	19,3	16,1	21,5	19,7	20,1	26,8
Brak zdania	11,7	13,3	10,2	9,3	10,0	8,2

Tabela 21. Ewolucja sytuacji rodziny respondenta w ciągu ostatnich kilku miesięcy.

	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Poprawiła się	10,4	11,5	9,7	8,9	6,7	9,4
Pogorszyła się	48,2	44,2	47,4	49,9	57,1	45,9
Nie zmieniła się	38,1	40,2	39,7	38,5	33,6	42,6
Brak zdania	3,2	4,1	3,3	2,8	2,6	2,2

Tabela 22. Ocena ogólnego kierunku rozwoju sytuacji w kraju.

	III'90	IV'90	V'90	VI'90	VII'90	IX'90
Dobry	49,3	49,9	44,0	44,6	38,6	43,1
Zły	21,4	22,1	24,2	29,6	33,4	29,6
Brak zdania	29,2	28,0	31,8	25,8	27,9	27,2
Akceptacja "netto"	27,9	27,8	19,8	19,0	5,2	13,5

Tabela 23

w procentach

Charakterystyka badanych	Ogólna ocena kierunku rozwoju sytuacji w kraju		
	dobry	zły	trudno powiedzieć
Ogółem	43,1	29,6	27,2
<u>Płeć</u>			
Mężczyźni	46,2	29,3	24,5
Kobiety	40,1	29,9	29,9
<u>Wiek</u>			
Do 29	43,8	29,5	26,7
30-39	44,3	24,4	31,3
40-49	42,6	28,8	28,5
50-59	37,9	37,4	24,7
60 i więcej lat	46,1	32,6	21,3
<u>Miejsce zamieszkania</u>			
Wieś	36,5	35,6	28,0
Miasto	47,5	25,8	26,7
<u>Wielkość miasta</u>			
Miasto do 20	48,1	27,2	24,7
21-100	42,2	24,8	33,0
101-500	50,2	25,1	24,7
501 tys. i więcej mieszkańców	50,8	27,1	22,0
<u>Region</u>			
Środkowy (Warszawa)	44,6	29,1	26,4
Północno-wschodni (Białystok)	45,2	26,1	28,7
Północny (Gdańsk)	42,3	24,1	33,6
Południowy (Katowice)	46,9	25,6	27,5
Południowo-wschodni (Kraków)	36,4	35,5	28,2
Środkowo-wschodni (Lublin)	32,6	35,8	31,6
Środkowo-zachodni (Poznań)	45,0	35,1	19,9
Południowo-zachodni (Wrocław)	46,7	26,6	26,6
<u>Wykształcenie</u>			
Podstawowe	35,2	37,6	27,2
Zasadnicze zawodowe	38,1	31,6	30,2
Średnie	49,6	23,7	26,7
Wyższe	59,2	19,7	21,1
<u>Grupa społeczno-zawodowa</u>			
Inteligencja, kadra kierownicza	54,5	17,9	27,6
Pozostali umysłowi	47,2	22,4	30,4
Pracownicy handlu i usług	40,4	25,5	34,0
Robotnicy wykwalifikowani	44,2	25,0	30,8
Robotnicy niewykwalifikowani	32,0	35,1	33,0
Rolnicy	26,0	46,2	27,7
Prywatni przedsiębiorcy	64,3	23,2	12,5
Emeryci, renciści	45,6	32,5	21,9
Inni niepracujący	42,4	31,1	26,5
<u>Stanowisko</u>			
Szeregowie	41,7	25,8	32,6
Kierownicze	58,6	21,0	20,5
Pozostali	39,4	35,6	25,0
<u>Dochód na osobę</u>			
Niski	35,4	37,0	27,5
Przeciętny	46,4	24,4	29,2
Wysoki	57,3	19,6	23,1
<u>Wielkość gospodarstwa domowego</u>			
1-2-osobowe	46,0	28,7	25,2
3-osobowe	43,8	29,9	26,3
4-osobowe	44,8	25,5	29,7
5-osobowe	40,4	29,8	29,8
6-i więcej osobowe	34,0	43,3	22,7